

İCTİMAİ ELMLƏR BÖLMƏSİ

UOT: 336

KÖLGƏ İQTİSADİYYATININ YARANMA PROSESİNİN GİZLƏDİLMİŞ
RENTABELLİK VASİTƏSİLƏ MODELƏŞDİRİLMƏSİ

Akif Fərhad oğlu Musayev
iqtisad elmləri doktoru, professor
AMEA-nın müxbir üzvü

Xülasə

Kölgə iqtisadiyyatı iqtisad elminin qarşısında duran ən mürəkkəb və həlli son dərəcə vacib olan problemlərdən biridir. Bu problem eyni zamanda dövlət quruluşundan, iqtisadi sistemin strukturundan və istehsal-mülkiyyət münasibətlərindən asılı olmayaraq bütün dövlətlərə və iqtisadiyyatlara xasdır. Dünya iqtisadiyyatında bu fenomenin xüsusi çəkisi təxminən 31,9% təşkil etməklə iqtisadiyyatın bütün sahələrində müşahidə edilir. Kölgə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafın bütün mərhələlərində mövcud olmağına baxmayaraq nə adında nə də onun kəmiyyətinin qiymətləndirilməsi metodologiyasında vahid yanaşma mövcud deyil.

Açar sözlər: kölgə iqtisadiyyatı, faydalılıq, rentabellik, vergi yükü, maliyyə sanksiyası, modelləşdirmə

Giriş

Bir çox iqtisadçıların və IMF, WB, OECD və s. kimi beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatlarında əksini tapan qiymətləndirmələrinə görə dünya ölkələrinin demək olar ki, hamısında kölgə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisi nəzərə çarpacaq dərəcədə böyükdür [2; 23]. Bunu İMF – in 2018 –ci ildə L. Medina and F. Schneider tərəfindən hazırlanmış hesabatında da görmək mümkündür. Baxılan reportda kölgə iqtisadiyyatının mövcud və yeni qiymətləndirmə metodları ilə bağlı son inkişafın geniş müzakirəsi aparılır. 1991-ci ildən 2015-ci ilə qədər dünyanın 158 ölkəsi üçün kölgə iqtisadiyyatı ilə bağlı yeni nəticələr təqdim edilmişdir. Bu metodların güclü və zəif tərəfləri qiymətləndirilir və metodların tənqidi müqayisə və qiymətləndirilməsi aparılır. 1991-ci ildən 2015-ci ilədək 158 ölkənin kölgə iqtisadiyyatının orta ölçüsü 31,9 faizdir. Ən böyük kölgə iqtisadiyyatı dərəcəsi ÜDM-in 60,6 faizlə Zimbabve və 62,3 faizi ilə Boliviya məxsusdur. Ən aşağı olanlar 8.9 faizlə Avstriya, 7.2 faizlə İsveçrədir. Strukturlaşdırılmış hibrid-model əsaslı qiymətləndirmə prosedurunda yeni metodlar, xüsusən yeni makro metod, Valyuta Tələbi yanaşması (CDA) və MIMIC, bəzi yeni mikro qiymətləndirmələrlə yanaşı, ekonometrik baxımdan perspektivli yanaşmalardır. Bu qiymətləndirmələr statistika idarələri tərəfindən istifadə edilən və ya sorğulara əsaslanaraq digərlərinə olduqca yaxındır. Təklif edilən yeni metod “tərs standartlaşdırma” kimi istinad edilən MIMIC modeli üçün yeni bir identifikasiya sxeminə əsaslanır. Bu MIMIC modelini CDA qiymətləndirmələrindən əldə edilən gizli dəyişənin orta və dəyişkənliyi haqqında panelli strukturlu məlumatlarla təmin edir, bu məlumatları məhdud tam məlumatlılıq ehtimalının funksiyasında verildiyi kimi qiymətləndirir. Bu yanaşma, qiymətləndirmə üçün xarici qiymətləndirilmiş istinad mənbələrinin seçilməsini və ya müəyyən edilmiş fərziyyələrin (ölçmə bərabərliyində seçilmiş parametr üzrə vahid məhdudiyət kimi) qəbul edilməsini tələb etmir [0].

Kölgə iqtisadiyyatını ÜDM-da belə böyük xüsusi çəkiyə malik olması həmin dövlətlərin iqtisadi, maliyyə, monetar və fiskal siyasət institutları tərəfindən effektiv siyasətin formalaşdırılmasında ciddi çətinliklər yaradır. Belə ki, onun mövcudluğu rəqabət mühitinə ciddi zərbə vurur, iqtisadiyyatın bütün yükünü onun leqal hissəsinin üzərinə köçürməklə vergi və digər ödənişlərin xüsusi çəkisini artır.

Elmi ədəbiyyatlarda kölgə iqtisadiyyatının meydana gəlmə səbəbləri, onun mənbələri haqqında da kifayət qədər fərqli və oxşar mövqelər mövcuddur.

Allingham M., Sandmo A. tərəfindən təklif edilən vergi ödəyicisinin rəşional seçim klasik modeli vergi ödəyicisinin vergidən yayınma qərarı vergi dərəcəsi, vergidən yayınmanın aşgar olunma ehtimalı və tətbiq olunan cərimələrin tərtibindən asılı olduğu fərziyəsinə əsaslanır [6].

Kölgə iqtisadiyyatına rəvac verən çox geniş yayılmış və əksər tədqiqatçılar tərəfindən dəstəklənən və bunlarla məhdudlaşmayan səbəblərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar [7; 8]:

- iqtisadiyyatın vergi və inzibati yükünün ağırlığı;
- qanunvericiliyin mükəmməl olmaması;
- rəşmi iqtisadiyyatda əmək haqqının tarif dərəcəsinin aşağı olması;
- sosial ödəniş və sığorta haqlarının yüksək olması;
- dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməsində iştirak səviyyəsinin yüksəkliyi;
- rəqabət mühitinin aşınması, təbii və sünii monopoliyanın mövcud olması;
- qanunvericilikdə və bütövlükdə normativ-hüquqi bazada və instsional tənzimləmədə mütəhərriklik;
- əməkhaqqı sisteminin yaşayış ehtiyaclarına minimal səviyyədə, xüsusilə dövlət qulluğunda çalışanların, adekvat olmaması.

Стерина А. А. bu səbəblərə “keçid iqtisadiyyatı ölkələrində mövcud vəziyyət demokratik institutların səmərəsizliyi, korrupsiyanın yüksək səviyyəsi mürəkkəb və bəzi hada çətin anlaşılan vergi qanunvericiliyi, fiskal siyasətin müəyyən qurupun marağına xidmət etməs, sahikarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsinin adekvat olmaması” kimi faktorları da əlavə edir [9]. Göründüyü kimi səbəblər kifayət qədər çoxdur və bu siyahını davam etdirməkdə olar.

Lakin qeyd edildiyi kimi bu tədqiqatın məqsədi kölgə iqtisadiyyatının yaranma mənbələri deyil.

“Kölgə iqtisadiyyatı” anlayışı və qiymətləndirmə üsulları

Müasir iqtisad elmində kölgə iqtisadiyyatının adı, tərif, genezisi və mahiyyəti ilə bağlı hələ də vahid mövqe formalaşmayıb. Qeyd olunan bu anlayışlar hamısı onların əsaslandığı bu və ya digər kəmiyyətə hədəfləndiyindən ümumiliyi əks etdirmir. Misal üçün. Ю В Латов, С Н Ковалев [10] - da kölgə iqtisadiyyatına “Kölgə iqtisadiyyatı dövlətin uçotundan və nəzarətindən kənarında inkişaf edən və kəmiyyətə rəşmi statistikada əks etdirilməyən fəaliyyətin nəticəsidir” kimi, Philip Smith (Smith, 1994) - də “ÜDM-in rəşmi qiymətləndirilməsində qanuni və ya qeyri qanuni yolla bazar üçün istehsal olunan mal və xidmətlərin dəyərinin əks etdirilməməsi”.

Ушивый М. П-а görə “Kölgə iqtisadiyyatı qanunsuzluq inhisarçılığı və onların sistemin vətəndaşları qarşısında qoyduğu reaksiyasıdır”- kimi müəyyən edilir [11].

А. В. Костин İqtisadi fəaliyyətin və ondan gələn gəlirin dövlət tənzimləməsi və vergitutmadan kənarında qalan və ÜDM-in rəşmi qiymətləndirilməsində əksini tapmayan hissəsini kölgə iqtisadiyyatı adlandırır [12].

Bu siyahını genişləndirmək mümkündür.

Ümumi halda kölgə iqtisadiyyatının iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin nəticəsi olduğu şübhəsizdir. Bu mənada kölgə iqtisadiyyatının iki formasını ayırmaq olar:

- Qanuni yaradılmış və ya fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektin qeyri-qanuni fəaliyyətinin nəticəsi;
- Qeyri-qanuni fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektin qeyri-qanuni fəaliyyətinin nəticəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox iqtisadçılar və iqtisadi məktəblər bu yanaşma ilə həmrəydir. Belə ki, iqtisadi subyektlərin kölgəyə çəkilməyinin əsas səbəblərindən ən başlıcası qanunvericiliyin ağırlığı ilə bağlıdır. Fikrimizcə qanunvericiliyin mürəkkəbliyi və tez-tez dəyişdirilməsi də iqtisadi subyektlərin kölgəyə meyilliliyini artıran faktorlardandır. Bu siyahıya hakimiyyət ierarxiyasında mövcud olan korrupsiya amilini [13; 14], vergi ilə bağlı olmayan və bilavasitə biznes mühitinə təsir edən, enerjiyə, su təchizatlarına, kommunal şəbəkəyə və s. qoşulma prosedurlarının da xüsusi təsiri var. Ən böyük təsirin xüsusi çəkisi isə heç şübhəsiz leqal sektorun payına düşür. Tədqiqatlar göstərir

ki kölgə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisi artdıqca istehsal potensialından istifadə əmsalı aşağı düşür, leqal sektorun vergi yükü isə artır [15; 16]. Gizlədilmiş əlavə dəyərə görə kölgə iqtisadi fəaliyyətin xüsusi çəkisinin hesablanması göstərir ki kölgə iqtisadiyyatının aralıq istehlakının bir hissəsi leqal aralıq istehlakın üzərinə köçürülməklə onun xərcini artırır və nəticədə vergitutma bazası daralır və vergi daxilolmaları azalır [15; 17].

Ümumi halda kölgə iqtisadiyyatı iqtisadi ədəbiyyatlarda üç tərkib hissəsinə ayrılır [19]:

- Gizlin (gizlədilmiş);
- Qeyri-formal;
- Qeyri-leqal.

Gizli iqtisadiyyat qanuni yaradılmış iqtisadi subyektlərin vergidən, sosial ödənişlərdən və s. yayınmaq və ya ödənişləri azaltmaq, əməyin mühavizəsi, ekologiyanın mühafizəsi və s. sahəsində sanitar və digər normaları yerinə yetirməmək üçün iqtisadi fəaliyyətin nəticəsində yaranan iqtisadiyyatdır. Bu fəaliyyətə praktiki olaraq iqtisadiyyatın bütü sahələrində rast gəlinir. Xüsusilə ərzaq məhsulları və alkoqollu içkilər istehsalı sahəsində geniş yayılıb.

Qeyri formal iqtisadiyyat da qanuni fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlər tərəfindən formalaşdırılır. Lakin gizli iqtisadiyyatdan fərqli olaraq burada fəaliyyət ya fərdi istehsalçı və ya korporativ olmayan müəssisə tərəfindən həyata keçirilir və nəticəsi isə mövcud qaydada sənədləşdirilmir, yəni uçotdan kənar qalır. Bir çox halda belə istehsal ikinci əl kimi meydana çıxır və əsasən qeyri peşəkarlar tərəfindən məhdud məkan üçün nəzərdə tutulan meyvə, tərəvəz, gül və s. sahələri əhatə edir.

Qeyri-leqal iqtisadi fəaliyyət- cinayət tərkibli, qeyri qanuni, yəni qanunla qadağan olunmuş məhsul istehsalı, iş görülməsi və xidmət göstərilməsi (misal üçün narkotik maddələrin istehsalı, fahişlik, kontrabanda və s.) sahəsində yaranan iqtisadiyyatdır.

Digər bir yanaşmaya əsasən kölgə iqtisadi fəaliyyətin ÜDM-ə tövhəsinə görə məhsuldar və yenidən bölüşdürücü kimi iki qrupa bölünür. Başqa nöqteyi nəzərdən kölgə iqtisadiyyatının leqal iqtisadiyyata aidliyinə görə də daxili və paralel iqtisadiyyata ayırır [21]. Vişnevskiy və A.Vetkin qeyd edirlər ki, kölgə iqtisadiyyatı problemi ilə effektiv mübarizə aparmaq üçün vergi ödəyicilərinin əsas hissəsinin vergidən yayınma qərarını qəbul etməsi səbəblərini aydınlaşdırmaq lazımdır [22]. Qeyd edildiyi kimi bu yanaşmaların hamısında bir tərəfdən müəyyən təqribilik mövcuddur digər tərəfdən isə hər hansı ünvanlı nəticənin müəyyən olunması mümkün deyil. V.Vişnevskiy və A.Vetkin, “Уклонение от уплаты налогов и рациональный выбор налогоплательщика” əsərində qeyd olunan problemə həsr edilmiş bir sıra elmi araşdırmalar təhlil etmiş və qeyd etmişdir ki, bu tədqiqatların əsasında əldə olunan nəticələr ziddiyyətlidir və onların praktiki istifadə imkanları çox azdır [22; 9].

Korrupsiya ilə kölgə iqtisadiyyatı arasındakı əlaqə tam aydın deyil. Nəzəri olaraq, ya bir-birini əvəz edir, ya tamamlayır, bir birilə ya mənfi, ya da müsbət əlaqə nümayiş etdirirlər. Buehn, A and Schneider, F onlar arasındakı münasibətlə bağlı mübahisələrə töhfə vermək üçün korrupsiya və kölgə iqtisadiyyatı haqqında olan müxtəlif məlumatları tədqiqatda iki gizli dəyişən ilə struktur bərabərlik modelindən istifadə edərək, müəyyən edirlər. Model kölgə iqtisadiyyatı və korrupsiya arasında müsbət əlaqəni empirik sübut edir. Nəticələr göstərir ki, kölgə iqtisadiyyatı korrupsiyaya daha çox təsir edir, nəinki korrupsiya kölgə iqtisadiyyatına [2].

Eyni zamanda vergitutma münasibətlərində formalaşmış vasitəçilərə ödənilən komissiya haqları və tranzaksiya xərcləri kimi informasiya imkanlarına əsaslanan yanaşma təklif etməklə qeyd olunan çatışmazlığı aradan qaldırmağa və alınan nəticələrin praktiki istifadə səviyyəsini yüksəltməyə çalışmışdır. Lakin burada da istifadə olunan vasitəçilərə ödənilən komissiyon xərcləri, yayınmanın tranzaksiya xərcləri və s. kimi faktorların qiymətləndirilməsi də praktiki olaraq kifayət qədər mübahisəli görünür.

Siyasətçilər tez-tez kölgə iqtisadiyyatı ilə mübarizə etmək və vergi əxlaqını (mədəniyyəti) artırmaq üçün ciddi tətbiqi strategiyalar təklif edirlər. Lakin belə problemlərə yaxın olanlara siyasi hakimiyyəti mərkəzsizləşdirən alternativ aşağıdan-yuxarı yanaşma mövcuddur. Bu tədqiqat yerli

muxtariyyət ilə əlaqəni təhlil edir. İsveçrədə yerli muxtariyyətin və uyğunluğun aktuallığını təhlil etmək üçün fərdi səviyyədə vergi əxlaqı və kölgə iqtisadiyyatının ölçüsü haqqında makro məlumatlardan istifadə edilmişdir. Nəticələrə əsasən yerli muxtariyyət ilə vergi mədəniyyəti (kölgə iqtisadiyyatının ölçüsü) arasında müsbət (mənfi) əlaqənin olduğu müəyyən edilmişdir.

Müasir iqtisadiyyatda kölgə iqtisadiyyatının miqyasını təsəvvür etmək üçün aşağıdakı cədvələ diqqət yetirmək kifayətdir.

Cədvəl 1.

Prof. Dr. Friedrich Schneider Austria, University of Linz

Country	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	Av. over years
Azerbaijan	54,69	59,95	60,60	50,01	44,20	43,66	44,12	44,78	44,23	49,58
Armenia	46,65	47,14	46,60	41,03	40,14	35,96	36,18	35,90	36,23	40,65
Iran, Islam Rep.	19,13	21,06	18,90	16,63	15,60	18,38	19,03	19,41	20,22	18,71
Georgia	61,47	71,95	67,30	66,91	64,73	53,07	52,46	51,35	50,20	59,94
Russia	39,73	45,65	41,91	36,41	33,70	33,72	34,28	35,02	35,66	37,34
Turkey	35,99	32,84	32,10	29,77	30,21	27,43	26,42	27,5	28,31	30,06
av. over countries	42,94	46,43	44,57	40,13	38,10	35,37	35,42	35,97	36,41	39,48

Ümumilikdə, kölgə iqtisadiyyatının ölçüsünü və inkişafını ölçmək üçün üç növ metod fərqləndirilir [4]:

● Birbaşa yanaşmalar: Bu yanaşmalarda könüllü cavablar, vergi yoxlaması və digər uyğunluq metodlar əsasında hazırlanmış tədqiqatlar və nümunələr istifadə olunur. Bu yanaşmalar mikro səviyyədə fəaliyyət göstərir və nümunələrdən istifadə olunur.

● Dolayı yanaşmalar: dolayı yanaşmalar zamanla kölgə iqtisadiyyatının inkişafı haqqında nəticə çıxara biləcək müxtəlif iqtisadi göstəricilərdən istifadə edir. Onların hamısı makro səviyyədə fəaliyyət göstərir və ən azı dörd makroiqtisadi göstərici vardır ki, onların da traektoriyaları kölgə iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı bəzi "izlər" qoyur:

- Milli xərclə gəlir statistikasını arasında uyğunsuzluq;
- Rəsmi ölçülmüş və real işçi qüvvəsi iştirak dərəcələri arasında uyğunsuzluq;
- Transaksiya yanaşması;
- Valyuta tələb yanaşması

● Model yanaşması: Zaman keçdikcə kölgə iqtisadiyyatının yaranması və inkişafına səbəb olan çoxsaylı təsirlər model yanaşmasında ilə açıq-aşkar nəzərə alınaraq həmin dövrə qədər tədqiq olunmuş empirik metodlardan fərqli olaraq müşahidə olunmamış dəyişənlərin nəzəri statistikasına əsaslanır. DYMIMIC (dinamik çox göstəricili çox səbəb) modeli iki hissədən, ölçü modelindən və struktur tənliklər modelindən ibarətdir. Ölçmə modeli müşahidə edilməyən dəyişənləri müşahidə olunan göstəricilərlə əlaqələndirir. Struktur tənliklər modeli, müşahidə edilməyən dəyişənlər arasında səbəb əlaqələrini göstərir. Bizim tədqiqatda, kölgə iqtisadiyyatının ölçüsü kimi müşahidə olunmayan bir dəyişənimiz var. Ona bir sıra ekzogen səbəblərdən təsir etdiyi fərz edilir. Digər dəyişənlər çoxluğu kölgə iqtisadiyyatının ölçüsü üçün göstəricilər dəsti rolunu oynayır və beləliklə kölgə iqtisadiyyatının

gələcəkdə onun hərəkətini və ölçüsünü proqnozlaşdırmaq üçün faydalı ola biləcək dəyişənlərdən struktur asılılığını müəyyənləşdirir. Kölgə iqtisadiyyatının mümkün səbəbləri aşağıdakı üç növlə ayırd edilir:

- Həqiqi vergi yükü və qəbul edilmiş vergi yükündən ibarət olan vergitutmanın yükü;
- Bütün digər dövlət fəaliyyətləri üçün səlahiyyət kimi tənziqləmə yükü;
- Vergi mədəniyyəti.

F. Schneider - in "Valyuta tələbi yanaşması", onun kölgə iqtisadiyyatını ölçmək üçün ən çox istifadə etdiyi yanaşmalarından biridir. Bu yanaşmanın tətbiqlərindən biri Danimarkada kölgə iqtisadiyyatının ölçüsü və inkişafı ilə bağlı bəzi fikirlərin formalaşmasını təmin edir. Valyuta tələbi statistik olaraq vergi dərəcələri ilə təsir göstərir. (Incurrency-uyğunsuzluq) tələbi fərqi zamanla faktiki vergi yükünün 1952-1982-ci illərdəki ən aşağı vergi yükü ilə müqayisə edilməklə hesablanır. Kölgə iqtisadiyyatının həcmində 1977-ci ildə sabit olaraq 10 faiz (ÜMM), sonralar, yəni 1978-1982 illərdə isə 7-10 faiz (ÜMM) arasında artım müşahidə edildi. Hesablanmış ölçü Norveç, İsveç və Qərbi Almaniyada eyni metoddan istifadə edilərək alınan nəticələrə çox uyğun gəlirdi [5].

Mövcud elmi ədəbiyyatlarda kölgə iqtisadiyyatının miqyasının qiymətləndirmə üsulları dörd qrupda təsnifləşdirilir [18]:

- Spesifik indiqatorlar üsulları;
- Soft modelləşdirmə üsulu;
- Struktur üsulu;
- Qarışıq üsullar.

И.Ю. Фалинский bu siyahıya ekspert üsulunu da əlavə edir [20]. Aydındır ki, kölgə iqtisadiyyatının miqyasını və həcmi qiymətləndirmək üçün hansı metoddan istifadə olunmasından asılı olmayaraq kölgə iqtisadiyyatını xarakterizə edən, yəni onun hansı mənbələrdən formalaşdığını müəyyən etmək lazımdır.

И.Ю. Фалинский son istehlak və yığımda akumlyasiya olunan aşağıdakı parametrləri qeyd edir [19; 20]:

- Gizlədilmiş istehsal;
- Gizlədilmiş gəlir;
- Statistikadan gizlədilmiş sərf (xərc)

Bu parametrlər ümumi olaraq istehsal parametrləri adlanır.

Kölgə istehsalının nəticəsi olan bu parametrlərin qiymətləndirilməsi üçün BMT-nin milli hesablar metodologiyasından istifadə edilir [6]. Göründüyü kimi istehsal parametrlərinin mənbəyi kölgə istehsalıdır və ona görə də bu parametrlərin qiymətləndirilməsi kölgə iqtisadiyyatı üçün başlanğıc addım hesab edilir.

Kölgə iqtisadiyyatının ölçüsü üçün digər fərqli yanaşma Lackoya məxsusdur. Lacko fərz edir ki, kölgə iqtisadiyyatının müəyyən hissəsi ev təsərrüfatında elektrik istehlakı ilə bağlıdır. Və bu fərziyyəindən istifadə edilərək kölgə iqtisadiyyatını ölçmək üçün özünəməxsus metod təklif edir [3].

Friedrich Schneider və Andreas Buehn kölgə iqtisadiyyatının ölçülməsi üçün 2016 cı ildə iki məqsədli tədqiqat aparmışlar. Tədqiqatda ilkin olaraq kölgə iqtisadiyyatının ölçüsünü və inkişafını qiymətləndirmək üçün ideal bir metodun olmadığı göstərilir. Lakin elastikliyinə görə kölgə iqtisadiyyatının ölçüsünün makro qiymətləndirmələrini əldə etmək üçün istifadə olunan MİMİK metodu ətraflı nəzərdən keçirilir. Tədqiqatın ikinci məqsədi isə kölgə iqtisadiyyatının tərfi və yaranma səbəblərinə diqqət yetirmək, müxtəlif qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilərək əldə olunan kölgə iqtisadiyyatının ölçüsünün müqayisəsini təmin etməkdir [2;].

Kölgə iqtisadiyyatının miqyasının qiymətləndirmə üsullarının demək olar ki əksəriyyəti qanuni yaradılmış iqtisadi subyektlərin qeyri-qanuni fəaliyyətinin nəticəsini qiymətləndirməyə yönəlib. Bu əsasən onunla bağlıdır ki qeyd olunan iqtisadi subyektlər leqal fəaliyyət göstərdiklərindən nəzarət orqanlarının (vergi, maliyyə və s.) materiallarında onların maliyyə təsərrüfat sənədlərində kifayət qədər məlumatlar toplanmış olur. Ciddi çətinlik qeyri qanuni yaradılmış iqtisadi subyektlərin

qeyri qanuni fəaliyyətlərinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi zamanı meydana çıxır. Digər tərəfdən demək olar ki əksər yanaşma metodları kölgə iqtisadiyyatının kəmiyyətinin qiymətləndirilməsinə yönəldiyindən bu faktorun ümumiyyətlə iqtisadi artıma necə təsir etdiyi tədqiqatdan kənar qalır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Leandro Medina and Friedrich Schneider. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Paper, 2018. ISBN/ISSN: 9781484338636/1018-5941
2. Schneider, F. (1986). Estimating the Size of the Danish Shadow Economy using the Currency Demand Approach: An Attempt. The Scandinavian Journal of Economics, 88(4), 643. doi:10.2307/3440435
3. Lackó, M. (1998), The Hidden Economies of Visegrad Countries in International Comparison: A Household Electricity Approach, in: Halpern, L. and Ch. Wyplosz (eds.), Hungary: Towards a Market Economy, Cambridge (Mass.), Cambridge University Press.
4. Aigner, D. J., Schneider, F., & Ghosh, D. (n.d.). Me and my shadow: estimating the size of the U.S. hidden economy from time series data. Dynamic Econometric Modeling, 297–334. doi:10.1017/cbo9780511664342.015
5. Friedrich Schneider & Colin C. Williams, The Shadow Economy, Institute of Economic Affairs, 2013
6. Allingham M., Sandmo A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. - Journal of Public Economics, 1972, No 1, p. 323-338.
7. Chen, K.-P. and C.Y. Cyrus Chu, 2005. Internal Control vs External Manipulation: A Model of Tax Corporate Income Evasion. RAND Journal of Economics, Vol. 26, pp. 151 – 164.
8. Slemrod J., Yitzhak S. Tax Avoidance, Evasion and Administration. National Bureau of Economic Research, Working Paper No 7473, 2000.
9. Стерина А. А. Моделирование налогового поведения фирмы с учетом факторов внутрифирменного контроля, 2012, dspace . univer. Kharkov.
10. Ю В Латов, С Н Ковалев -Теневая экономика - Учебное пособие Год выпуска: Жанр: Экономика Издательство: М; «Норма» 2006
11. Ушивый М. П. Государственное воздействие на сокращение объемов теневого сектора в экономике (Региональный аспект) : Дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 : СПб., 2004 180 с. РГБ ОД, 61:05-8/1415
12. Костин А. В. Модель генерации теневой экономики в процессе взаимодействия государства и населения // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Социально-экономические науки. 2014. Т. 14, вып. 1. С. 15–26.
13. Михайлов А.П. Математическое моделирование власти в иерархических структурах // Матем. моделирование, 1994, т.6, №6, с. 108-138.
14. М.Г.Дмитриев, Г.С.Жукова, А.П.Петров Асимптотический Анализ Модели "Власть-Общество" Для Случая Двух Устойчивых Распределений Власти Математическое Моделирование 2004 год, том 16, номер 5, стр. 23-34
15. A.F.Musayev The tax evasion models under stimulation and penalty conditions / Ecomond, 2015, International Conference on Economic Modeling. USA, Boston, 2015, July 15-17;
16. A.F.Musayev, A.A. Musayeva. A Study of the Impact of Underground Economy on Integral Tax Burden in the Proportional Growth Model under Uncertainty/ Advances in Fuzzy Systems, volume 2018
17. С. В.Мищенко Моделирование влияния теневого сектора экономики на потребность наличных деньгах., cyberlenika. Ru 2011
18. Россолов П.Г. Основные подходы к определению доли теневого сектора в экономике .,Тетра Economicus.2011.Т.9.№3. ч.3
19. Фалинский И. Ю. Методы выявления и оценки параметров теневой экономики .«Безопасность бизнеса», 2008, N 3
20. Фалинский И. Ю. Виды Теневой Экономики И Их Влияние На Экономическую Безопасность Регионов Российской Федерации Журнал Вестник Московского университета МВД России 2014

21. А.А. Балаşов, Т.Д. Имамов Теновая экономика понятия и методы оценки . Вестник Московского университета МВД России 4/ 2013
22. В. Вишнеvский, А. Веткин, Уклонение от уплаты налогов и рациональный выбор налогоплательщика., Вопросы экономики, 16.02.2004. №2
23. Купрещенко Н.П. Противодействие теневой экономике обеспечения экономической безопасности России (теоретика -методологический подход). Автореферат. Купрещенко.М: АЭБ МВДРФ . 2008

Мусаев А. Ф.

*доктор экономических наук, профессор
Член-корреспондент НАНА*

Моделирование процесса теневой экономики скрытым прибыльностью

Резюме

Теневая экономика - одна из самых сложных и чрезвычайно важных проблем, стоящих перед экономикой. Эта проблема также является общей для всех государств и экономик, независимо от государственного устройства, структуры экономической системы и производственно-имущественных отношений. Доля этого явления в мировой экономике составляет около 31,9% и наблюдается во всех секторах экономики. Хотя теневая экономика существует на всех этапах экономического развития, нет единого подхода в названии или методологии ее количественной оценки.

Ключевые слова: теневая экономика, полезность, рентабельность, налоговая нагрузка, финансовые санкции, моделирование.

Musaev A. F.

*Doctor of Economics, Professor
Corresponding member of ANAS*

Modeling the shadow economy process with hidden profitability

Summary

The shadow economy is one of the most difficult and extremely important problems facing the economy. This problem is also common to all states and economies, regardless of the state structure, the structure of the economic system and production and property relations. The share of this phenomenon in the world economy is about 31.9% and is observed in all sectors of the economy. Although the shadow economy exists at all stages of economic development, there is no single approach in the name or methodology for quantifying it.

Key words: shadow economy, utility, profitability, tax burden, financial sanctions, modeling.